

poslední životní fáze v souvislosti s intimními prožitky jedinců. Autoři sice zkoumají respondenty nad věkovou hranicí šedesáti let, vlivu postupující křehkosti a úpadku zdraví však věnují nedostačující pozornost. Naznačují sice nutnost vnímání časové perspektivy a postoje jedinců k postupujícímu stárání a s ním spojené eventuální nemohoucnosti, na druhou stranu se však tématem nijak blíže nezaobírají. Monografie tak poněkud nereflektovaně reprodukuje apel a normativní očekávání spojené s aktivním stárnutím a nutností partnerské seberealizace, jež však zdaleka není obecně přístupná pro všechny skupiny seniorů, protože ještě dále ostrakizuje ty méně (ať již zdravotně či finančně) obdařené z nich.

Je však třeba vzít v potaz, že bylo jedním z cílů autorů vzdorovat negativnímu stereotypu stárání jakožto období úpadku a ztráty a naopak představit seniory jako avantgardu, aktivně se účastnící transformace a liberalizace probíhající nejen v oblasti intimní sféry. Z daného pohledu je tedy nutné uznat, že se jimi stanovený záměr podařilo naplnit s jistotou a grácií. Anglicky mluvícímu publiku se díky tomu dostává do rukou čtivá kniha, která srozumitelnou a přehlednou formou poskytuje poměrně komplexní vhled do projednávané problematiky. Lze ji doporučit nejen dobře obeznámeným badatelům, ale i širokému okruhu začínajících výzkumníků či studentů, kteří se s předmětem intimity ve spojitosti s vyšším věkem setkávají poprvé.

Andrea Bělehradová

Dušan Janák: *Klasická sociologie ve střední Evropě: Mezi centrem a periferií*
Praha, Sociologické nakladatelství (SLON)
2018, 378 s.

Když byl profesor Ilja Šrubař v nedávném rozhovoru dotázán, které z českých sociologů a socioložek lze podle jeho soudu považovat za světové, uvedl: „Jestliže se světovost projevuje tím, že sociologické myšle-

ní a jeho výsledky významně ovlivňují způsob, jakým se společnost sama vnímá a jak aktéři jednají, pak mne napadá pouze T. G. Masaryk.“ Skutečně se zdá, že středo-evropské sociologie posledního století nezanechaly v současném globálním obrazu naší disciplíny nijak závažné stopy. Nahlédneme-li dnes do předních světových sociologických časopisů, jen zřídka se setkáme s texty autorek a autorů, jež by bylo možno označit jako středo-evropské. Můžeme tedy vůbec hovořit o specifické formě *středo-evropské* sociologie, nebo jde spíše o univerzální (tzn. zejména anglosaskou) sociologii, provozovanou jen „shodou okolností“ právě ve střední Evropě? Jak se tu naše disciplína etablovala a rozvíjela ve svých počátcích? A v čem tehdy spočívaly hlavní rozdíly či podobnosti mezi různými středo-evropskými oblastmi? Právě tyto otázky – spolu s řadou dalších – usiluje zodpovědět recenzovaná kniha Dušana Janáka.

Skládá se ze čtyř objemných kapitol, které doplňuje rozsáhlé úvodní slovo a stručnější závěrečné shrnutí. Zaměřuje se na „počátky“ sociologie ve střední Evropě, které autor ohraničuje jako asi čtyřicetileté období od počátku 20. století do vypuknutí druhé světové války. Sociologii vymezuje způsobem etiketizačním („všechno, co se za [ni] prohlašuje, nebo to, co za [ni] prohlašují ostatní“, s. 12). Uvádí, že v knize jsou pojednány tři základní oblasti: nejprve je předmětem zájmu proces institucionální sociologie z faktografického či historiografického hlediska, následně se autor obrací k rozboru sociologického diskurzu prostřednictvím obsahové analýzy vybraných sociologických časopisů a posléze se soustřeďuje na oblast sociologické teorie, konkrétněji pak obecné sociologické teorie, která je identifikována jako „nejperspektivnější“ pro „využití klasické sociologie v soudobém výzkumu“ (s. 16). Zbývající stránky úvodu Janák věnuje vymezení střední Evropy, institucionální a diskurzivní podobě vědy, vědeckému univerzalizmu a partikularismu, vztahu mezi centrem

a periferií, jakož i pojednání o významu a roli „klasiků“ v soudobé sociologii.

V první (zhruba padesátistránkové) kapitole se Janák zaměřuje na srovnání vývoje čtyř typů institucí: vysokých škol, výzkumných ústavů, učených společností či spolků a publikačních platforem (časopisů) na území meziválečného Polska, Československa, Maďarska, Rakouska, jakož i Rumunska a Jugoslávie. Význam této kapitoly v širším kontextu spočívá především v syntéze a komparaci obdivuhodné šíře zejména sekundárních pramenů. Jedním z jejích ústředních zjištění je „poznatek o důležitosti politických struktur národních států pro institucionalizaci sociologie“ (s. 89); přičemž autor zároveň odmítá mýtus o tom, že sociologie nutně prosperuje v demokratických režimech a trpí v autoritativním politickém uspořádání. Pozoruhodný je Janákov závěr, že „pro institucionální rozvoj oboru je politická konstelace důležitější než intelektuální mistrovství jeho představitelů“ (s. 89). Na druhou stranu lze však rozdíly mezi zdařilou institucionalizací shora (Československo a Polsko) a obtížnou institucionalizací zdola (Rakousko a Maďarsko) podle autora vysvětlit s ohledem na roli intelektuálů v politice – tedy tím, že příznivci, či dokonce propONENTI sociologie se „stali v rámci budování národního státu v Polsku a Československu přirozenou součástí nových politických elit“ (s. 94), což v jiných zemích platilo o dost méně. Jen na okraj zde ještě poznamenám, že tato kapitola se tematicky a někdy i formulačně překrývá se starší publikací Janáka a kolektivu z roku 2014 (*Počátky sociologie ve střední Evropě: Studie k formování sociologie jako vědy v Polsku, českých zemích, na Slovensku a v Maďarsku*, Sociologické nakladatelství /SLON/). Její poznatky nicméně prohlubuje a zasazuje do širšího kontextu.

Druhá kapitola, rozsahem podobná první, navazuje na pasáže věnované institucionalizaci sociologických časopisů ve střední Evropě, přesouvá se tedy k analýze

vědeckého diskurzu prostřednictvím metod, jež Janák (s dalšími) již aplikovali a ověřili v řadě dřívějších studií. Jedná se ovšem o „první systematické komparativní zpracování obsahu zkoumaných periodik“ (s. 97), které je založeno na obsahové analýze 3 492 textů (z toho 64 % českých, 21,9 % maďarských a 13,4 % polských). Zaměřuje se přitom na (1) formální strukturu časopisů, (2) autorskou obec přispěvatelů a (3) tematickou strukturu časopisů, přičemž o časopisech lze podle autorova názoru „uvažovat jako o vzorku sociologického diskurzu konstruovaném záměrným způsobem“ (s. 101). Prostřednictvím kvantifikujících postupů a tematických center autor identifikuje tři klíčové oblasti všech národních sociologických diskurzů: venkov, národ a hospodářskou krizi, jejichž podrobnému rozboru a srovnání se věnuje ve zbytku kapitoly. Výjimečné postavení měla ve střední Evropě první polovina 20. století podle Janáka česká *Sociologická revue*. Potvrzuje také, že česká sociologie v meziválečném období byla navázána spíše na francouzské inspirace, zatímco polská sociologie se orientovala na americké vzory; maďarská sociologie se oproti tomu (vzhledem k politickému a institucionálnímu kontextu) zaměřovala ponejvíce na konkrétní empirická témata. I analýza diskurzu stvrzuje pojetí středoevropské „sociologické poloperiferie ... kombinující západoevropské modely s vlastními intelektuálními zdroji“, přičemž ovšem existuje zřetelná různost „na úrovni odlišnosti národních sociologických tradic“ (s. 149).

Od třetí kapitoly se pozornost autora obrací k sociologické teorii; text knihy se tak stává oproti prvním dvěma kapitolám výrazně méně dějepisným a faktograficky popisným ve prospěch konceptuální analýtičnosti a snahy o nadčasový teoretický přesah. Tato kapitola je se svými sto stranami nejrozsáhlejší a Janák se zde hlásí k širšímu pojetí sociální teorie spíše než k úzce pojaté sociologické teorii. Předkládá typologii, která rozlišuje čtyři hlavní

oblasti podle jejich abstrakce či konkrétnosti a orientace mimo obor či dovnitř oboru. Spíše abstraktní a orientovaná mimo obor je *metateorie*, spíše abstraktní a orientovaná dovnitř oboru je *obecná sociologická teorie*, dovnitř orientovaná je též *konkrétní sociologická teorie* a konečně konkrétností a orientací vně oboru se vyznačuje *sociologický žurnalismus*. Těmto oblastem se dále autor věnuje velice detailně – zaměříme se zde jen na několik vybraných aspektů. Obecná sociologická teorie v klasické sociologii střední Evropy je uchopena prostřednictvím protikladu mezi funkcionalismem a kulturalismem, potažmo pozitivismem a anitpozitivismem, které „reprezentují nejen dva úhly pohledu na sociální dění, ale ... rovněž dva protilehlé konceptuální póly“ (s. 162). Jak Janák zdůrazňuje, „středoevropští teoretikové se ... pokoušeli uvedené napětí překonat“, z čehož „se zrodily některé netriviální příspěvky k sociologickému poznání“ (s. 164). V rámci funkcionalismu Janák pojednává o I. A. Bláhovi, J. L. Fischerovi, B. Malinowském a F. Znanieckém, který se objevuje i dále v pasáži věnované kulturalismu vedle E. Chalupného a K. Mannheima. V rámci konkrétní sociologické teorie (i v návaznosti na analýzu časopisů provedenou dříve) vyznačuje autor jako ústřední téma „národnostní problematiku“, která byla významným motivem politického dění, a proto „rezonovala téměř v každém národním sociologickém diskursu“ (s. 207). Zajímavé je Janákovo interpretační využití Gellnerova tzv. *habsburského dilematu*, které zachycuje „napětí mezi individualistickou a organicistickou vizí transponovanou z oblasti teorie poznání do politiky“ (s. 222). Sociologický žurnalismus, který je vlastně určitou formou veřejné sociologie, je podle Janáka podobou sociologické činnosti, která má nejmenší potenciál aktualizace a svým důrazem na konkrétní empirické dění velmi rychle zastarává. Adresování sociologických poznatků širší veřejnosti je mnohdy spojeno se společenským aktivismem (např. v pří-

padě maďarské a rumunské sociografie); sociologický žurnalismus je rovněž „jedním z významných kořenů klasické slovenské sociologie“ (s. 241; typicky v díle A. Štefánka). Závěrem kapitoly autor extrahuje tři faktory „středoevropskosti“ sociologické teorie: (1) vnější zdroje významných myšlenkových tradic, (2) vnitřní zdroje specifík národních společností, (3) individuální biografické zvláštnosti. Tyto faktory mají v úhrnu podstatný vliv na rozvoj disciplíny v jednotlivých středoevropských zemích: „[z]atímco sociologie byla v meziválečném Československu tak trochu módní obor, z Maďarska její nejvýznamnější proponenti emigrovali“ (s. 258).

Čtvrtá a poslední kapitola knihy představuje na zhruba čtyřiceti stranách Janákovův pokus o formulaci vlastního příspěvku k obecné sociologické teorii, stojící „na ramenou obrů“. Nutno poznamenat, že jde o pokus předběžný a prvotní – sám autor ostatně skromně přiznává, že „návrh základního rámce obecné sociologické teorie ... je skutečně návrhem“, přičemž „řada otázek by zasluhovala detailnější rozpracování“ (s. 316). Janák v době od vydání knihy podniká kroky k naplnění těchto příslibů – na konci roku 2020 kupříkladu vyšla jeho stať „Kritický realismus Revisited: Příspěvek k sociologické teorii subjektivity“ (*Sociální studia*, 2020, 17 (SPEC): 69–88), která rozvíjí témata již dříve prozkoumaná a načrtnutá ve čtvrté kapitole recenzované knihy. Ve svém pojetí *kritického realismu* vychází Janák primárně z koncepce I. A. Bláhy; ačkoliv se drobně inspiruje i u M. Archerové a jejího stejnojmenného teoretického projektu, který našel ohlas i v ČR (viz např. knihu M. Ďurďoviče, recenzovanou v *SČ/CSR*, 2020, 56 (4): 555–558). Kritický realismus Archerové doplňuje autor zejména v oblasti věnované tzv. „vnitřnímu rozhovoru“. Vedle Bláhy staví Janák na práci dvou současných českých sociologických teoretiků – J. Šubrta (pojetí *homo duplex*) a M. Skovajsy (postupná objektivizace významu). V celkovém rozvržení kapitoly ja-

ko by zaznívalo Kellerovo základní schéma uplatňované v jeho *Dějínách klasické sociologie* (Sociologické nakladatelství /SLON/ 2004), směřující od pojetí jedince přes pojetí společnosti až k pojetí sociologie.

Východiskem je tedy Janákovi „evidence běžného aktéra“, spočívající v přesvědčení, že klíčovým základním prvkem společnosti a sociálních procesů jsou živí jedinci, kteří se „skládají“ do skupin a větších sociálních útvarů až po „planetární společenství“ (s. 262). Janák si uvědomuje, že je třeba překonat jednoduché duality jedince/společnosti či aktéra/struktury, které mají hlavně heuristický potenciál. Zohledňuje vliv evolucionismu; ačkoliv jeho poznámka o tom, že Darwinova teorie – uznaná v biologii až ve třicátých letech 20. století – „stěžejí mohla být zahrnuta v klasických sociologických koncepcích“ (s. 263), jako by opomíjela dílo H. Spence- ra. Člověk dle Janáka vstupuje do interakcí v úsilí o „uchování a stupňování svých (vědomých i nevědomých) životních aspirací“ (s. 302). V Janákově pojetí individua, které je výchozím bodem jeho teoretických úvah, se ozývají heideggerovské náměty, když jako „podstatnou charakteristiku člověka“ autor podtrhuje „fundamentální časovost jeho starostlivé existence ve světě“ (s. 264; ovšem Heidegger není citován ani jmenován). Fenomenologické akcenty jsou dále rozvinuty prostřednictvím inspirací z Husserla, Schütze a Patočky; doplňuje je analytická filosofie L. Wittgensteina (jenž hraje významnou roli i v dalších částech kapitoly) a J. Peregrina. Autor se tak hlásí k pojetí jazyka a významu založenému na interakci a jazykové praxi, odvíjejícímu se od činností a jejich pravidel. Zároveň však Janák neopouští představu autonomního subjektu: „Jazyk používaný individuálními aktéry se jeví být instancí sociality na platformě subjektivity vybavené intencionálním vědomím.“ (s. 268) Připouští nicméně, že „individuální duševnost“ se formuje „bytovně interakčně“ v sociálních situacích (s. 271) a přiklání se nakonec k „dia-

logické koncepci subjektivity“. Pojednává dále o Meadovi i o Archerové kritice jeho pojetí „I“ a „Me“. Nutno říci, že Meadovo myšlení je zde prezentováno příliš zjednodušeně a přehlíží se posun k pojetí dynamické oscilace mezi „I“ a „Me“ v reálném čase jednání, jež Mead rozvíjel v posledních dvaceti letech svého života. Janák nakonec dospívá k pojmu *praxis*, který má pomoci „zastřešit praktický rozměr významu realizovaného v jednání, jeho neuzavřenost, pohyb a zároveň možnost jeho identity a kontinuity“ (s. 281); připouští však, že jde o pojem snad až příliš obecný. V dalším kroku autor předkládá pojetí společnosti založené na Bláhově pojmu *obecné sociální situace*, kdy „ve vzájemném tlaku interakčních procesů, z obecné potřeby upravit mezilidské vztahy se proměňují individuální hodnoty a vznikají objektivní sociální hodnoty“ (s. 283), Bláhovými slovy vzniká „psychism a činnost kolektivní“ (ibid.). V předloženém Janákově pojetí společnosti jsou klíčová pravidla a normy, které jsou většinou zamlčené, ale dodržované: „Sociální světy jsou jazykové hry vytyčené svými pravidly.“ (s. 303) Jednotkou „reality řízené pravidly“ je pak *sociální jev* (s. 293). Po vyložení pojetí individua a pojetí společnosti se poslední třetina kapitoly zaměřuje na autorovo chápání sociologie. Postačí uvést, že Janák sociologii definuje jako „jazykovou hru na explikaci implicitních pravidel sociálního dění, jež jsou generována v interakcích nesčetných sociálních situací. Sociologie činí implicitní pravidla explicitními a tím je vystavuje dalším, jiným možnostem využití (případně diskuse) a přispívá tak k rozvoji sociálního procesu, jehož je reflexí a součástí zároveň.“ (s. 298) Krátce řečeno, sociologie podle Janáka je „jazykovou hrou o jiných jazykových hrách“ (s. 303).

V závěrečné diskusi se autor navrácí k otázce, „do jaké míry či v jakém smyslu je možné uvažovat o sociologii ve střední Evropě jako o specifickém typu sociologie“ (s. 305). Konstatuje, že sociologie se v této

oblasti institucionalizovala s jen nevelkým zpožděním oproti „velkým“ západním sociologiím. Zdůrazňuje důležitost dobové politické konstelace, jež překonává individuální intelektuální brilanci představitelů oboru. Konkrétněji pak Janák připomíná kupříkladu skutečnost, že polská sociologie měla větší dopad na českou nežli naopak, nebo ústřední místo témat venkova a národa ve všech středoevropských sociologiích klasického období. Janák se navrácí k uchopení středoevropské sociologie jako *poloperiferie* a formuluje důležité zjištění, že „aby koncepty z poloperiferie mohly mít vliv v centru, musí tam být dovezeny osobně“ (s. 311), jako např. u K. Mannheima, B. Malinowského či F. Znanieckého. Vztah mezi sociologickými centry, periferiemi a poloperiferiemi je obousměrný. Ačkoli existují podstatné národní odlišnosti, typicky středoevropskými atributy sociologie jsou pak podle Janáka zvláště „institucionalizace sociologie shora, propojení vědy a politiky na personální i diskurzivní úrovni, rozvoj angažované sociografické práce, důraz na kulturu a duševní svět člověka, snaha o propojení vědění a hodnocení“ (s. 314). S ohledem na ústřední roli jazyka v Janákově příspěvku k sociologické teorii, formulovaném ve čtvrté kapitole, zde zarazí, že role národních jazyků, překladů a vzájemné obeznámenosti podmíněné právě jazykovými kompetencemi (těžko budeme rozvíjet ideje maďarské sociologie bez znalosti maďarštiny) stojí spíše na okraji Janákovy pozornosti.

Obraťme se nyní od jednotlivých částí k posouzení knihy jako celku. Ten působí nesourodě: snad jako by šlo o dvě různé knihy v jednom balení. Jednu pomyslnou „knihu“ tak tvoří první dvě kapitoly, další pak třetí a čtvrtá kapitola. Téma střední Evropy spojuje tyto dvě části – historiograficky deskriptivní na straně jedné, teoreticky a konceptuálně analytickou na straně druhé – jen jako jakýsi uvolněný svorník. Při čtení knihy se tak zároveň opakovaně vynořuje otázka, kdo by vlastně měl být za-

mýšleným publikem či modelovým čtenářem publikace jako celku. Tato nejasnost má ostatně dvě roviny: jazykovou a formální. První dimenzí je, zda by takto důkladná, rozsáhlá a podrobná práce aspirující na komparativní pojednání o počátcích sociologie v Polsku, českých zemích, na Slovensku, v Maďarsku a Rakousku (resp. příležitostně i v Rumunsku či Jugoslávii) nenalezla většího ohlasu i mimo hranice ČR v jiném jazyce než češtině. Na druhou stranu je ovšem pochopitelné (i s ohledem na úvodní motto), že varianta anglické publikace by možná popírala některé základní motivace knihy jako celku. Druhou dimenzí otazníku nad zamýšleným publikem pak je, zda je kniha určena primárně studujícím (čemuž by nasvědčovalo její zařazení do edice *Studijní texty*), či naopak již etablovaným expertům v oboru dějin (české, polské, slovenské atp.) sociologie. Případně mi, jako by kniha byla adresována současně tak trochu oběma těmito skupinám – což ovšem nakonec vede k tomu, že pro studenty a studentky je na mnoha místech příliš podrobná a rozvláčná (nehledě na otázku, k jakým vysokoškolským kurzům by vlastně měla či mohla být navázána, když je na našich univerzitách výuka dějin sociologie relativně marginalizována); naproti tomu z pohledu expertů může zase obsahovat nadbytečné množství informací, které pro ně mohou být vcelku triviální nebo již byly dříve publikovány jinde. Ačkoliv tedy kniha bezesporu přináší – slovy autora – „několik netriviálních zjištění“ (s. 315), z nichž některá jsem se pokusil i výše v této recenzi reprodukovat, není lehké odolávat dojmu, že jsou Janákovy pozoruhodné poznatky a zajímavé interpretace na některých místech zavaleny nadměrným objemem textu a rozostřeny opakovaným výkladem prvků, opětovně se vynořujících v nových kontextech v průběhu celé knihy; což je snad motivováno i tím, aby práci bylo možno s porozuměním číst i po částech.

Ačkoliv na nadčasový článek Jana Sedláčka o dějinách sociologie jako socio-

logické disciplíně Janákova kniha neodkazuje, mimoděk stvrzuje všechny hlavní teze, které Sedláček již před půlstoletím zformuloval: dějiny sociologie (1) jsou materiálem pro reflexivní sociologii vědění, (2) učí „zdravému skepticismu“ a připomínají podmíněnost všech poznatků o společnosti místem a dobou jejich vzniku, (3) skýtají pramen inspirace i poučení, zvláště pokud jde o „věčné otázky“ našeho oboru, a konečně (4) varují před „plavbou do míst, která už jsou dávno známa a zmapována“. Ve všech těchto rysech a jejich důklad-

ném, systematickém a přesvědčivém zpracování spočívá přínos recenzované knihy. Spis Dušana Janáka tak i přes jisté slabiny a nedostatky, které jsem výše naznačil, podstatným způsobem přispívá nejen k (opětovnému) obnovení diskuse o významu klasiků, ale také k obrácení seriózní badatelské pozornosti k bohatství středoevropského společenskovědního myšlení. Zde spočívá hlavní význam knihy a v tomto ohledu si dozajista zaslouží pozornost i ocenění.

Jakub Mlynář